

Irena Smetonienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis

6 klasei

baltos
lankos **Klett**

Vilnius

Irena Smetonienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis 6 klasei

*Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus
(Valstybinės lietuvių kalbos komisijos išvada, 2024-07-31 Nr. S2-174 (6.1))*

Vertintojos: mokytoja metodininkė Kristina Nugarienė (Vilniaus lietuvių namai),
vyresnioji mokytoja Jolita Šalomskienė (Vilniaus privati gimnazija),
mokytoja ekspertė Asta Valentienė (Kauno Palemono gimnazija)

Įsivertinimo užduočių autorė Ugnė Trepėnaitytė-Byrė

Projekto vadovas Andrius Brazdžius

Redaktorė Virginija Bračiulytė

Iliustratorius Marius Zavadskis

Dizainerės ir maketuotojos: Jurgita Čeberiakaitė, Greta Grigelionytė

Viršelio dizainą kūrė Nastassia Navitskaya

© Irena Smetonienė, 2024
© Ugnė Trepėnaitytė-Byrė, 2024
© Marius Zavadskis, iliustracijos, 2023
© „Baltos lankos Klett“, 2024

Pirmas leidimas 2024

ISBN 978-609-470-215-0

Išleido **UAB „Baltos lankos Klett“**

Gedimino pr. 28, 01104 Vilnius

+370 5 208 0358

vadoveliai@elankos.lt

www.baltulankuvadoveliai.lt

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

TURINYS

Pratarmė	5
Kviečiame susipažinti su vadovėliu.....	6

I skyrius. Kalba kaip socialinis, kultūrinis ir istorinis reiškiny

1. Kalba – pasaulio pažinimo priemonė	10
2. Vardų kilmė	11
3. Pavardžių kilmė	14
4. Vietovardžių kilmė	17
Ko išmokome?	20
Įsivertinimas	22

II skyrius. Leksika

5. Frazeologizmai	28
6. Palyginimai	30
7. Tarptautiniai žodžiai	32
Ko išmokome?	35
Įsivertinimas	36

III skyrius. Fonetika ir rašyba

8. Lietuvių kalbos rašybos principai	40
9. Bendrinės tarties normų, rašybos kartojimas ...	42
10. Tarptautinių žodžių trumpasis [o]	51
11. e ir (i)a rašyba tarptautiniuose žodžiuose	52
12. Priebalsio [j] tarimas ir rašyba tarptautiniuose žodžiuose	54
13. Kaitomi ir nekaitomi tarptautiniai žodžiai, jų tarimas ir rašyba	57
14. Tarptautinių žodžių kirčiavimas	59
Ko išmokome?	62
Įsivertinimas	64

IV skyrius. Žodžių sandara ir rašyba

15. Paprastieji žodžiai ir dariniai	68
16. Žodžių darybos būdai. Vediniai	70
17. Dūriniai	80
18. Darybinė žodžio reikšmė	85
19. Giminiški žodžiai. Darybos lizdas	87
Ko išmokome?	91
Įsivertinimas	93

V skyrius. Morfologija

20. Daiktavardžio kartojimas	98
21. Priesaginiai daiktavardžiai	102
22. Priešdėliniai daiktavardžiai	108
23. Sangrąžiniai daiktavardžiai	111
24. Daiktavardis sakinyje	113
Ko išmokome?	117
Įsivertinimas	119
25. Būdvardžio kartojimas	123
26. Priesaginiai būdvardžiai	128
27. Priešdėliniai būdvardžiai	131
28. Būdvardžių laipsniai	133
29. Įvardžiuotiniai būdvardžiai	137
30. Būdvardžių kirčiavimas	142
Ko išmokome?	143
Įsivertinimas	145
31. Skaitvardžio reikšmė ir gramatiniai požymiai	148
32. Pagrindiniai skaitvardžiai	150
33. Dauginiai, kuopiniai ir trupmeniniai skaitvardžiai	155
34. Kelintiniai skaitvardžiai	158
Ko išmokome?	164
Įsivertinimas	166
35. Įvardžio reikšmė ir gramatiniai požymiai	170
36. Įvardžių skyriai	172
37. Įvardis sakinyje	179
Ko išmokome?	180
Įsivertinimas	182
38. Veiksmažodžio kartojimas	186
39. Veiksmažodžių šaknies balsių kaita ir rašyba	189
40. Nosinių raidžių rašyba veiksmažodžių šaknyse	191
41. Veiksmažodžio nuosakos	194
42. Veiksmažodžių asmenuotės	197
43. Priesaginiai veiksmažodžiai	200
44. Priešdėliniai veiksmažodžiai	203
45. Sangrąžiniai ir beasmeniai veiksmažodžiai	207
46. Veiksmažodis sakinyje	211
Ko išmokome?	213
Įsivertinimas	217

VI skyrius. Sintaksė ir skyryba

47. Žodžių junginiai	222
48. Vientisinis sakinytis	227
49. Jungtukai	239
50. Sudėtinių sujungiamųjų sakinių skyryba	244
51. Sudėtinių prijungiamųjų sakinių skyryba	248
Ko išmokome?	251
Įsivertinimas	255

VII skyrius. Gilyn į medijų pasaulį

52. Skelbimas (kvietimas)	262
53. Reportažas	265
Ko išmokome?	267
Įsivertinimas	268
Šaltinių sąrašas	270

Mielieji šeštokai,

Šis vadovėlis parašytas pagal naująją Lietuvių kalbos ir literatūros bendrąją programą, tačiau atversdami pirmą puslapį jūs jaučiatės drąsiai, nes praėjusiais metais tikrai daug sužinojote apie kalbos dalykus. Noriu jūsų pasitikėjimą savo jėgomis sustiprinti dar labiau: tiems, kurie sąžiningai mokėsi penktoje klasėje, šių mokslo metų kalbos kursas pasirodys gerokai lengvesnis. Klausiate, kodėl? Todėl, kad kalbos programa sukurta taip, kad į kalno (gramatikos) viršūnę užliptumėte laiptelis po laiptelio. Tai, ką mokėtės pernai, jūs pakartosite, įtvirtinsite ir pridėsite dalį naujų žinių. Tai ir bus naujas laiptelis, pasiektas tvirtai.

Medžiagos pateikimo vadovėlyje principai išlieka tie patys, kaip ir penktos klasės vadovėlyje. Ir šis vadovėlis skirtas jums, jūsų mokytojui, jūsų tėvams. Sudėta visa reikalinga teorinė medžiaga, kad nei jums, nei mokytojui nereikėtų nieko papildomai ieškoti internete. Jeigu praleisite pamoką, galėsite susipažinti su jos turiniu ir atlikti užduotis, remdamiesi vadovėlyje pateikta teorine medžiaga. Pratimų ir užduočių rasite nemažai, ypač turėtų praversti informatyvios schemos ir įvairūs spalviniai sprendimai. Visa tai padės lengviau rasti reikiamus dalykus ir prisiminti tai, kas svarbiausia. Išnagrinėję skyrių galėsite pakartoti svarbiausią medžiagą ir įsivertinti žinias.

Pirmas vadovėlio skyrius padės praplėsti akiratį. Sužinosite, kaip per kalbą galima pažinti pasaulį, kokia mūsų vardų ir pavardžių kilmė, ką reiškia vietos, kurioje gyvenate, pavadinimas. Antrame skyriuje laukia lietuvių kalbos leksikos klodai (frazologizmai, palyginimai) ir pažintis su tarptautiniais žodžiais. Trečias skyrius – žingsnis į gramatiką. Prisiminsite tarties normas, stiprinsite žodžių kirčiavimą ir rašybą. Eidami ketvirtą vadovėlio skyrių įtvirtinsite žodžių sandaros ir rašybos žinias, išsamiau panagrinėsite žodžių darybos būdus, sužinosite, kas yra darybinė žodžio reikšmė ir darybos lizdas. Penktas skyrius skirtas kalbos dalims. Kartosite, ką pernai išmokote apie daiktavardį, būdvardį, veiksmažodį, ir mokysitės kitų šių kalbos dalių ypatybių. Šiame skyriuje jūsų laukia pažintis su dar dviem kalbos dalimis – skaitvardžiu ir įvardžiu. Sintaksė kalbos sistemoje yra tikrai kietas riešutėlis, todėl šiemet plėsite žinias apie vientisinį ir sudėtinį sakinius, žodžių junginius. Septintas skyrius pratęs jūsų kelionę į medijų pasaulį. Pasimokysite kurti skelbimus ir rašyti reportažus. O kad mokytis būtų smagiai, visus mokslo metus jus lydės jau pažįstami herojai ir nuotaikingi paveikslėliai.

Sėkmės!

Kviečiame susipažinti su vadovėliu

Papildoma medžiaga, kurią galima atverti išmaniajame įrenginyje nuskaičius QR kodą

Skyriaus pavadinimas

Skyriaus turinys

Naujos sąvokos

Skyriaus įvadas ir mokymosi uždaviniai

Tema

Temos įvadas

Teorinė medžiaga parašėje pažymėta brūkšniu

Papildoma informacija smalsiems, sparčiau dirbantiems mokiniams

Užduotys, padedančios įtvirtinti žinias

QR kodo ženkliuku pažymėtos tos užduotys, kurias atliekant teks naudotis elektroniniais ištekliais, pasiekiamais nuskaičius QR kodą skyriaus pradžioje

Mikas, Barbė ir Kvarkas yra seni draugai. Jie labai smalsūs, nes tiki, kad ir paprastuose dalykuose slypi visokios paslaptys, o kasdieniški daiktai turi savas istorijas.

Kvarkas

17. DĖJINIUM

Dėjinių dėmenys susideda balsais ir tarais, ir rašomi:

įgavasis išvartinis trumpavasis

Prabėdus veikia atsimintys, vadinami, pirmasis kamieno pradėtas taras arba uokantysis (ilgąbūdis), arba uokantis (mažybūdis), arba uokantis (trumpavasis), arba uokantis (ilgąbūdis).

Jūs žinote, kad susidomėję taryklęgais turite netiesiogiai žinoti tary, kad uokantis girdomose uokantųjų pradėtas.

17.2. Paatirinkite, ką veikia ir iš ko susideda pateikti dėjiniai.

Paatirinkite, uokantysis, trumpavasis, uokantis, įvartinis, priešinis, šoninis, tarpinis, puseitinis, puseitinis, puseitinis.

Daugelis dėjinių dėmenys įtampa balsas. Apie jas kalbėjome pernai, dabar pristatysime.

Po rankraštinės pabrėžus priešingą balsą išdėstome trumpavosios tarys.

Įvartinis Išvartinis Trumpavasis

a (i)a é

atvartinis išvartinis trumpavasis

Dėjinių įvartinių balsas

i u y ū o

išvartinis tarpinis šoninis priešinis puseitinis

17.3. Pervalydami žodžius įrašykite reikiamą įvartinį balsą.

Gard_..._balds, angl_..._karys, žem_..._šepis, blaizd_..._kaufis, dail_..._rašyto, uald_..._baltis, led_..._raštas, med_..._vežis, galv_..._galis, kar_..._rankis.

Teorija pateikiama ir schemomis, kad būtų lengviau įsiminti

Įsivertinimo užduotys

Teorinės medžiagos santrauka

17.1. FONETIKAI BŪDAS

KO ĮSIVERTINIMAS

1. Fonetika - mokslas apie žmogaus kalbos garsų ypatybes, jų susidarymą, perdavimą, sąsajas su rašymu, ypatybes, ypatybes.

2. Morfoloģija - mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

3. Gramatika - mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

4. Sintaksė - mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

5. Semantika - mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

6. Pragmatika - mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

7. Sociolingvistikos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

8. Kalbos istorijos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

9. Kalbos geografijos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

10. Kalbos psichologijos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

11. Kalbos pedagogijos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

12. Kalbos terapijos mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

13. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

14. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

15. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

16. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

17. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

18. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

19. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

20. Kalbos vartojimo mokslas apie žmogaus kalbos struktūrą, žodžių sudarymą, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes, žodžių ypatybes.

17.1.1. KALBA KAP SOCIALINI, KULTŪRINI IR ISTORINI BŪDŪS

ĮSIVERTINIMAS

1. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

2. Nurodykite, kas yra kalbos kultūrinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos kultūrinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

3. Nurodykite, kas yra kalbos istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

4. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

5. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

KOMPETENCIJOS

1. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

2. Nurodykite, kas yra kalbos kultūrinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos kultūrinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

3. Nurodykite, kas yra kalbos istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

4. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

5. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

6. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

7. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

8. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

9. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

10. Nurodykite, kas yra kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas. (1 taškas)

1. Kalbos socialinis, kultūrinis ir istorinis būdas yra kalbos, kurią naudoja žmonės, gyvenantys vienoje ar kelių šalių teritorijoje.

Kompetencijų ratas mokiniams padės įsivertinti, kokias kompetencijas skyriaus medžiaga, atlikdami užduotis

Kai kas nors visai neaišku, jie eina klausti Profesorės. Ji žino kone viską, bet sako, kad klausimai svarbesni už atsakymus. Kaip manote, kodėl?

Skolinti vardai**1. Krikštavardžiai (šventųjų vardai, duodami krikštijant):**

- hebrajiškos kilmės – Adomas, Jokūbas, Dovydas, Marijā, Ona, Ievā;
- graikiškos kilmės – Aleksandras, Elenā, Sofija;
- lotyniškos kilmės – Julius, Justinas, Reginā, Viktorija;
- germaniškos kilmės – Henrikas, Karolis, Eduardas, Valdemaras, Irma;
- slaviškos kilmės – Vladimiras, Česlovas, Stanislovas;
- kitakilmiai – Artūras, Brigitā, Ksaveras, Elvyrā;
- trumpiniai – Vladas, Kostas, Stasys, Genė, Justė.

2. Naujieji skolinti:

- vardais virtę tarptautiniai žodžiai – Alegrā (iš *allegro*), Safyrā (iš *safyras*), Eteris;
- vardai iš kraštovardžių – Dakotā, Jutā, Parỹžius;
- iš literatūros, kino filmų – Faustas, Kevinas, Leonelis, Džuljetā, Izāura, Samānta, Selestė.

3. PAVARDŽIŲ KILMĖ

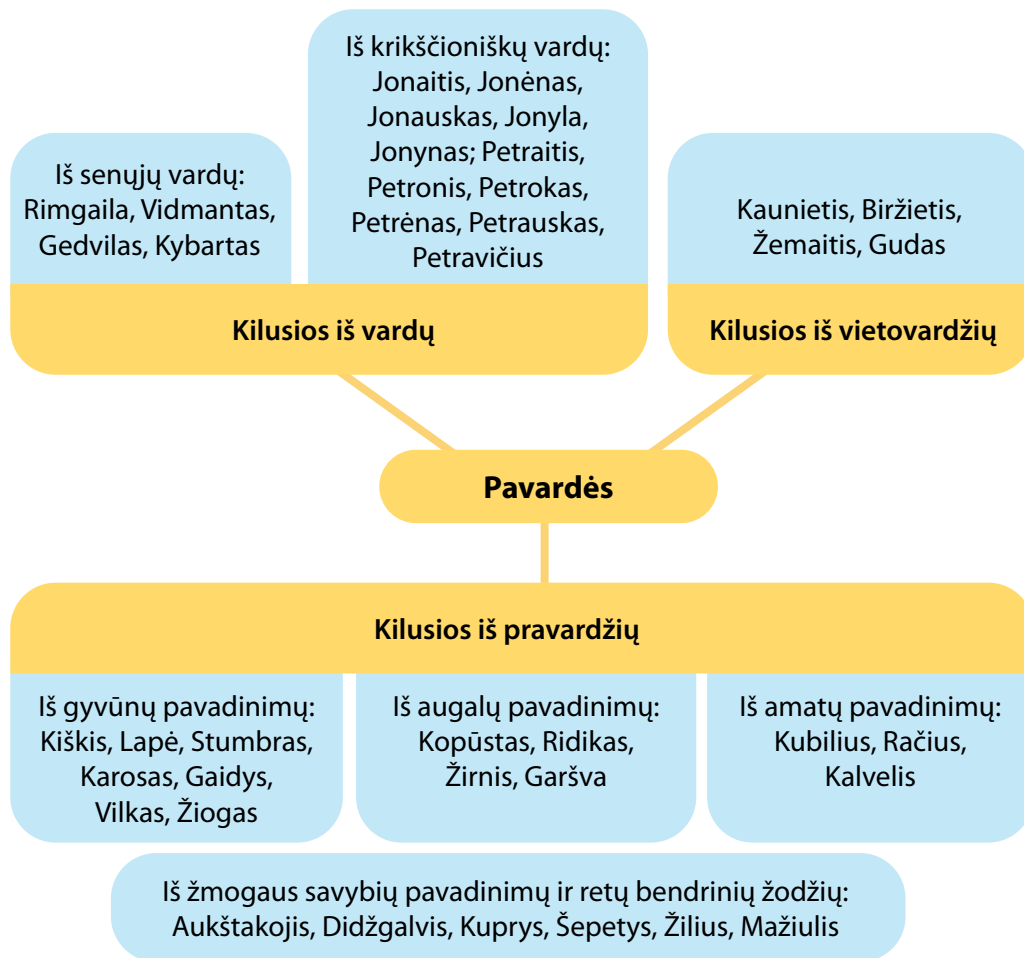
Prāėjusią pamokā sužinojome, kaip atsirado vardai ir kokios jų reikšmės. Turbūt kilo klausimas – kas tas antras mūsų vardas, kurį vadiname pavarde? Kaip jis atsirado? Ar jis ką nors reiškia?

Pats žodis *pavardė* (einanti po vardo) sako, kad pavardės atsirado vėliau nei vardai. Net iki XIV amžiaus Lietuvojė dauguma žmonių buvo vadinami tik vardais, kai kurie dar turėjo pravardę. Kilmingų, žymių žmonių pavardžių mokslininkai randa jau XII–XIV amžiuje: šalia vardo rašomas tėvo ar visos giminės vardas, kilimo vietos pavadinimas, einamos pareigos ar profesija. Per krikštą gautas naujas krikščioniškas vardas iš pradžių buvo vartojamas kartu su senuoju. Ilgainiui kai kurie senieji vardai irgi virto pavardėmis, pavyzdžiui, Vladislovas Girdenis, Aleksandras Mingaila. Jau XV amžiaus pabaigos dokumentuose aiškiai vyravo dvigubi vardai. Sakoma, kad lietuvių pavardės nusistovėjo XVIII amžiuje, o XIX amžiuje tapo oficialios.

3.1. Naudodamiesi elektronine pavardžių duomenų baze išsiaiškinkite, kurios pavardės Lietuvoje dažniausios.

Lietuvių pavardyne, kaip ir vardyne, aiškiai matyti keli sluoksniai. Juos pateikiu kiek kitaip negu vardyno sluoksnius – pagal kilmę.

Senovėje pravardė padėdavo skirti bendravardžius žmones. Paprastai ji rasdavosi ne iš bet kokio žodžio, o iš tokio, kuris tinka žmogui kuo tiksliau apibūdinti. Ilgainiui pravardę paveldėdavo to žmogaus vaikai, ir ji tapo tiesiog įvardijimu, visiškai nebesiejamu su konkrečiomis charakterio, išvaizdos ar profesijos savybėmis.

3.2. „Lietuvių pavardžių žodyne“ arba elektroninėje pavardžių duomenų bazėje raskite savo pavardę ir išsiaiškinkite, kokia jos kilmė, ką ji reiškia.

Ieškodami savo pavardės aiškinimo tikriausiai pastebėjote, kad ne visos pavardės lietuviškos. Net 70 procentų lietuvių pavardžių yra nelietuviškos kilmės. Didžiąją dalį sudaro kilusios iš krikščioniškų vardų (Jonaitis, Petrauskas, Jurgutis, Juozaitis) ir slaviškų žodžių (Žukauskas, Smalinskas, Kazlauskas). Taigi lietuviškos tik apie 30 procentų visų dabartinių pavardžių.

SUŽINOKITE DAUGIAU

- Vyrų pavardės būdavo pasidaromos su lietuviškomis priesagomis. Dažniausios iš jų – *-aitis*, *-ėnas*, *-onis*, *-ūnas*, *-ininkas*, *-uitis*, *-elis*, *-ėlis*, *-ytis*, *-ulis*, *-utis*, *-užis* (Adomaitis, Juozėnas, Petronis, Morkūnas, Meištininkas, Januitis, Jurgelis, Antanėlis, Kalytis, Matulis, Matutis, Anužis). Nelietuviškos kilmės priesagos *-auskas*, *-avičius*, *-evičius* (Petrauskas, Žukauskas, Janavičius, Dikavičius, Petkevičius, Januševičius).

Įdomiausios yra mažybinės priesagos, tokios kaip *-aitis*, *-ytis*, *-utis*, *-elis*, *-ėlis*. Kai dokumente reikėdavo paminėti dar neužaugusį Petro ar Jurgio sūnų, taip ir rašydavo: Petraitis, Jurgelis. Vaikai užaugdavo, o pavardė taip ir likdavo su mažybine priesaga. Tokią ją paveldėdavo anūakai, proanūkiai. O mažybiškumo reikšmė išnyko.

- Dukters pavardė daroma iš tėvo pavardės pridedant priesagą:
 - *-aitė* – iš pavardžių su galūnėmis *-as*, *-a*: Urbaitė (Urbas), Talmantaitė (Talmantas), Girėnaitė (Girėnas), Antanauskaitė (Antanauskas), Kirlaitė (Kirla), Montvilaitė (Montvila);
 - *-ytė* – iš pavardžių su galūnėmis *-is*, *-ys*, *-ė*, *-(i)a* (po minkštojo priebalsio, taigi, ir po *j*): Laukaitytė (Laukaitis), Stanytė (Stanys), Liogytė (Liogė), Stundžytė (Stundžia), Sajytė (Saja);
 - *-utė* – iš pavardės su galūne *-us* po kietojo priebalsio: Sutkutė (Sutkus), Vaitiekutė (Vaitiekus);
 - *-ūtė* – iš pavardės su galūne *-us* po *j* ir minkštojo priebalsio: Zujūtė (Zujus), Motiejūtė (Motiejus), Pociūtė (Pocius).

Tarmėse dukterų pavardės būdavo daromos pridedant dar įvairesnių priesagų: *-aičia*, *-yčia*, *-ūčia*, *-ikė*, *-(i)ūkė*, *-(i)otė*, *-alė*, *-ėlė*, *-očia*, *-okė*, *-ėčia* – Morkūnaičia, Karaliūčia, Margikė, Rokalė, Gudonėlė, Šinkūniotė.
- Žmonos pavardė daroma iš vyro pavardės pridedant priesagą:
 - *-ienė* – Urbonienė (Urbonas), Palionienė (Palionis), Mikšienė (Mikšys), Liogienė (Liogė), Jovaišienė (Jovaiša), Stundžienė (Stundžia), Vaitiekienė (Vaitiekus);
 - *-uvienė* gali būti tada, kai vyro pavardė dviskiemenė su galūne *-us*: Sutkuvienė (Sutkus), Rimkuvienė (Rimkus), Zujuvienė (Zujus).
- Moteriškos pavardės (žmonos ir dukters) gali būti daromos iš vyriškų ir su galūne *-ė* be priesagos: Talmantė, Urbė, Laukaitė, Sutkė, Zujė, Naudžė.

1

2

3

4

5

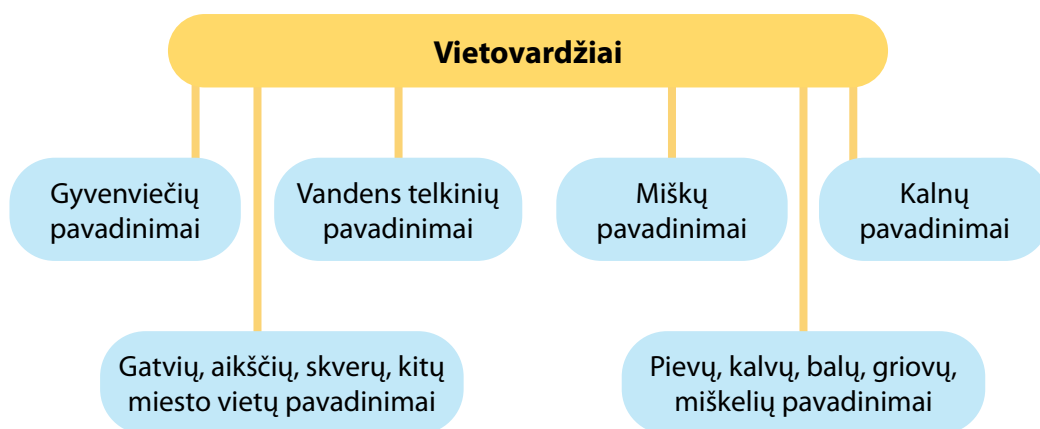
6

7

4. VIETOVARDŽIŲ KILMĖ

Jau daug žinome apie savo vardus ir pavardes, tad pats laikas pasidomėti vietovardžiais. Ar žinote, kaip atsirado jūsų gimtojo miesto, miestelio ar kaimo pavadinimas?

Vietovardžiai daug pasako apie tautos praeitį ir kultūrą. Iš vietovardžių galima atsekti svarbesnius istorinius įvykius, įvairius ūkio ir buities dalykus, sužinoti apie protėvių kėlimąsi iš vienos vietos į kitą, bendravimą su kitų tautų žmonėmis.

Manoma, kad mūsų protėviai į dabartinės Lietuvos teritoriją atkeliavo upėmis, tad seniausi yra vandens telkinių pavadinimai. Kai kurios upės, ežerai pavadinti bendriniais žodžiais ir šių vietovardžių kilmė aiški. Antai yra upės Daubà, Sraūtas, Lokystà, Akmenà, ežerai Gul̃bis, Pařšežeris, Įlgis, Beržúonis. Dėl kitų pavadinimų ginčijamasi iki šiol, pavyzdžiui, dėl ežero Páltis vardo kilmės. Vieni mokslininkai sako, kad šis pavadinimas gali būti kilęs iš bendrinio žodžio *paltis* (lašinių gabalas), kiti – kad iš latviško žodžio, reiškiančio šoną.

4.1. Surašykite savo gyvenamosios vietovės vandens telkinių pavadinimus ir naudodamiesi „Lietuvių hidronimų¹ etimologiniu² žodynu“ išsiaiškinkite jų kilmę.

¹ Sąvoka *hidronimas* yra graikiškos kilmės, lietuviškai *vandenvardis*.

² *Etimologija* – graikiškai *žodžio kilmė, pradinė reikšmė*.

Pirmieji gyvenviečių, kalnų, miškų ir mažesnių vietų pavadinimai irgi atsirado labai seniai. Vieni jų vienaip ar kitaip sudaryti iš žmonių vardų, pavardžių, pavardžių, pavyzdžiui:

Aleksandrāvas

Bartāšiškė

Barbōros pieva

Silvēstrų miškas

Šimonių giria

Barōno kalnas

Tokie pavadinimai teikia žinių apie toje vietoje gyvenusius žmones.

Dalis naujesnių vietovardžių padaryta iš senesnių, pavyzdžiui, iš vandens telkinių pavadinimų:

Panevėžys (upė Nevėžis)

Pālokystis (upė Lokystà)

Pādievytis (ežeras Diēvytis)

Dar kiti kilę iš bendrinių žodžių, pavyzdžiui:

Laūkuva

Duļkių Laūkas

Vilkỹškiai

Barsùkalnis

Lietuvojė yra vietų, pavadintų kitų šalių vietovardžiais:

Šveicārija

Parỹžius

Lòndonas

Berlýnas

Varšuvėlė

Kokių dar vietovardžių galima padaryti iš Miko vardo?

Dalies vietovardžių reikšmė aiški, o dėl kai kurių mokslininkai vis dar nesutaria. Pavyzdžiui, vieni sako, kad vietovardis Kaūnas kilęs iš žmogaus vardo, kiti – kad pirminė reikšmė galėjusi būti *gilus*, *žemas*, *esantis slėnyje*. Galbūt dėl nemokėjimo paaiškinti pavadinimo apie vietovardžių kilmę prikurta daug įdomių, paslaptinių padavimų ir legendų.

4.2. Pasiskirstykite į kelias grupes ir surašykite aplinkinių vietovardžių pavadinimus (vieni kaimų, kiti kalvų, pievų, raistų ir t. t.). Jei gyvenate dideliame mieste, susitelkite į vieną kuria jo dalį ir surašykite senuosius istorinius, mitologinius gatvių, aikščių, parkų, kalnų, kitų vietų vardus (nepamirškite, kad pavadinimus turi net kai kurie pastatai). Išsiaiškinkite vietovardžių reikšmę pasitelkę popierinį arba elektroninį „Lietuvos vietovardžių žodyną“. Pasidomėkite, kokių yra pasakojimų apie šių pavadinimų kilmę, ir parenkite pristatymą.

SUŽINOKITE DAUGIAU

Lietuviški vietovardžiai nesibaigia sulig Lietuvos siena!

Jų esama Baltarusijos teritorijoje, pavyzdžiui, Ašmenà (*Ašmiany*), Bókštas (*Bakšty*), Drùskininkai (*Druskiniki*), Grúodiškė (*Grodziški*), Ilgáičiai (*Ilgai-cy*), Pagiriaĩ (*Pogiry*), Smilgìniai (*Smilgini*), Tróbos (*Traby*).

Lietuviškų vietovardžių yra Lénkijoje: Ašvìnis (*Oświn*), Beržìniai (*Bierzy-nie*), Didžiùliai (*Dziedziule*), Giluĩšiai (*Gilujsze*), Kreivénai (*Krejwiany*), Máu-ras (*Mamry*), Ožkìniai (*Oszkinie*), Šalténai (*Szaltany*), Trãkiškė (*Trakiszki*).

Yra ir Lãtvijoje: Laukesà (*Laucesa*), Uodegénai (*Odiģjãni*), Naujìnis (*Nau-jene*), Šaukštèliai (*Šaukšteļi*), Užvãlda (*Izvalta*).

Iš pavyzdžių matyti, kad lietuviškus vietovardžius kitos kalbos pritaikė prie savo fonetikos, bet jie lengvai atpažįstami.

O Karaliáučiaus (Kalinigrãdo) krašte baltiški (lietuviški, prùsiški) vietovardžiai buvo pakeisti rusiškais: miestas Alnà virto *Družba*, kaimas Šilgaliaĩ dabar *Barchany*, Skirvýtė – *Borovoje*, Žemãitkiemiai – *Bolotnikovo*. Senieji vardai išliko tik istorinėse knygosė, dokumentuose ir literatũros kũriniuose.

KO IŠMOKOME?

Kalba yra pažinimo priemonė, padedanti bendrauti. Bendraudami pažįstame kitus žmones, jų kultūrą, papročius, istoriją ir daugybę kitų dalykų.

Taigi, kalboje (gramatikoje, leksikoje, įvairiuose tekstuose) yra užkoduotas kalbinis pasaulėvaizdis, kuris mus vienija ir lemia tapatybę. Nuo to, kokia kalbą tauta kalba, priklauso laiko, erdvės, žmonių ir net spalvų supratimas.

Asmėnvardis – tai žmogaus vardas, pavardė, pravardė, slapyvardis.

Vardai gali būti **savi** ir **skolinti**. Savi vardai skirstomi smulkiau:

- **senieji dvikamieniai baltiški vardai**, pavyzdžiui, Mindaugas (*daug minimas*), Vytautas (*matantis tautą*), Tautginas (*ginantis tautą*), Viskantas (*viską pakenčiantis*);
- iš **bendrinių žodžių padaryti vardai**, kurių reikšmė visiems suprantama: Ažuolas, Eglė, Rasa, Ramunė, Ugnė, Rytis, Audrius;
- vardais virstę kai kurie vandenvardžiai ir vietovardžiai: Ūlā, Nidā, Ventā, Rūsnė.

Skolinti vardai skirstomi į **senuosius skolinius** (Jonas, Petras, Antanas, Marija) ir **naujosius skolinius** (Faustas, Anželika, Lėja, Kąjus).

Pāvardės atsirado vėliau nei vardai. Lietuvoje dauguma žmonių buvo vadinami tik vardais, kai kurie dar turėjo pravardę. Kilmingų, žymių žmonių pavardžių mokslininkai randa jau XII–XIV amžiuje: šalia vardo rašomas tėvo ar visos giminės vardas, kilimo vietos pavadinimas, einamos pareigos ar profesija. Per krikštą gautas naujas krikščioniškas vardas iš pradžių buvo vartojamas kartu su senuoju. Ilgainiui kai kurie senieji vardai irgi virto pavardėmis. Pavardes galima skirstyti pagal kilmę.

1. Iš vardų kilusios pavardės:

- iš senųjų vardų – Rimgaila, Vidmantas, Gedvilas, Kybartas;
- iš krikščioniškų vardų – Jonaitis, Jonėnas, Jonauskas, Jonyla, Jonynas; Petraitis, Petronis, Petrokas, Petrėnas, Petrauskas, Petravičius.

2. Iš vietovardžių kilusios pavardės: Kaunietis, Biržietis, Žemaitis, Gudas (jų pavardyne nedaug).

3. Iš pravardžių kilusios pavardės:

- iš gyvūnų pavadinimų – Kiškis, Lapė, Stumbras, Karosas, Gaidys, Vilkas, Žiogas;
- iš augalų pavadinimų – Putinas, Kopūstas, Ridikas, Žirnis, Garšva;
- iš amatų pavadinimų – Kubilius, Račius, Kalvelis;
- iš žmogaus savybių pavadinimų ir kitų bendrinių žodžių – Aukštakojis, Didžgalvis, Kuprys, Šepetys, Žilius, Mažiulis.

Vietóvardžiai daug pasako apie tautos praeitį ir kultūrą. Iš jų galima atsekti svarbesnius istorinius įvykius, įvairius ūkio ir buities dalykus, sužinoti apie protėvių kėlimąsi iš vienos vietos į kitą, bendravimą su kitų tautų žmonėmis.

Vietovardžiai skirstomi smulkiau:

- gyvenviečių pavadinimai;
- vandens telkinių pavadinimai;
- miškų pavadinimai;
- kalnų pavadinimai;
- gatvių, aikščių, skverų, kitų miesto vietų pavadinimai;
- pievų, kalvų, balų, griovų, miškelių pavadinimai.

Spėjama, kad mūsų protėviai į dabartinės Lietuvos teritoriją atkeliavo upėmis, tad seniausiais laikomi vandens telkinių pavadinimai.

PRISIMINKIME

Pravardė

Asmenvardis

Vietovardis

Skoliniai

Etimologija

Hidronimas

1

2

3

4

5

6

7

ĮSIVERTINIMAS

1. Nurodykite, kuriais būdais pažįstame pasaulį. (6 taškai, už klaidą atimamas 1 taškas.)

A Stebėdami	E Uosdami
B Ragaudami	F Sapnuodami
C Klausydami	G Mąstydami
D Liesdami	H Kalbėdami

surinkta taškų

2. Pabaikite sakinį, remdamiesi vadovėliu ir savo skaitymo patirtimi.

(1 taškas už teisingą atsakymą.)

Kalba – tai...

surinkta taškų

3. Nurodykite, ką vadiname asmenvardžiais. (4 taškai, už klaidą atimamas 1 taškas.)

A Žmogaus vardą	D Herbą
B Parašą	E Pravardę
C Pavardę	F Slapyvardį

surinkta taškų

4. Persibraižykite lentelę ir ją užpildydami pasitikrinkite, kaip supratote vardų skirstymą pagal kilmę ir senumą. (15 taškų, už klaidą atimamas 1 taškas.)

SAVI VARDAI			SKOLINTI VARDAI	
Senieji dvikamieniai baltiški vardai	Iš bendrinių žodžių kilę vardai	Vardais virtę vandenvardžiai ir vietovardžiai	Senieji skoliniai	Naujieji skoliniai

surinkta taškų

5. Persibraižykite lentelę ir parašykite iš vardų, vietovardžių ir pravardžių kildinamų pavardžių. (9 taškai, už klaidą atimamas 1 taškas.)

PAVARDĖS IŠ VARDŲ	PAVARDĖS IŠ VIETOVARDŽIŲ	PAVARDĖS IŠ PRAVARDŽIŲ

surinkta taškų

6. Persibraižykite lentelę ir remdamiesi Lietuvos žemėlapiu, kitais informacijos šaltiniais bei savo žiniomis parašykite vietovardžių pavadinimų.

(10 taškų, už klaidą atimamas 1 taškas.)

VIETOVARDIS	VIETOVARDŽIO PAVADINIMAS
Gyvenvietė	
Vandens telkinys	
Miškas	
Kalnas	
Gatvė	
Aikštė	
Parkas	
Pieva	
Upė	
Raistas	

surinkta taškų

7. Pasakykite arba parašykite nurodytus vietovardžius.

(12 taškų, už klaidą atimamas 1 taškas.)

- 3 lietuviški vietovardžiai Lėnkijoje
- 3 lietuviški vietovardžiai Karaliūčiaus krašte
- 3 lietuviški vietovardžiai Latvijoje
- 3 lietuviški vietovardžiai Baltarusijoje

surinkta taškų

8. Perrašykite vardus ir pavardes ir pažymėkite jų priesagas.

(17 taškų, už klaidą atimamas 1 taškas.)

Adomaitis, Juozėnas, Petronis, Morkūnas, Januitis, Jurgelis, Antanėlis, Kalytis, Matulis, Matutis, Anužis, Antanauskaitė, Laukaitytė, Vaitiekutė, Motiejūtė, Margikė, Karaliūčia.

surinkta taškų

1

2

3

4

5

6

7

9. Persibraižykite lentelę ir pridėdami priesagą padarykite žmonos pavardę.

(5 taškai, už klaidą atimamas 1 taškas.)

VYRO PAVARDĖ	ŽMONOS PAVARDĖ
Urbanas	
Sutkus	
Vaitiekus	
Stundžia	
Rimkus	

surinkta taškų

Galėjau surinkti 79 taškus.

Surinkau

Mano patirtys

Pabaikite sakinius.

- Žinau, kad mano vardas reiškia...
- Žinau, kad mano vardas yra (parinktas pagal tėvų, senelių vardą; pačių tėvų sugalvotas; paimtas iš knygos, filmo ar kt.)...
- Jeigu vardą rinkčiausi pats, būčiau...
- Mano gyvenamoji vietovė pavadinta...
- Manau, kad mano gyvenamosios vietovės pavadinimas kilęs iš...
- Mano mėgstamiausi herojai vardu...

KOMPETENCIJOS

Pažinimo kompetencija – motyvacija ir gebėjimas pažinti save ir pasaulį, įgyjami suvokiant (perimant) žmonijos kultūrinę patirtį. Ši kompetencija apima dalyko žinias ir gebėjimus, kritinio mąstymo, problemų sprendimo, mokėjimo mokyti gebėjimus.

Komunikavimo kompetencija – gebėjimas kurti, perduoti ir suprasti žinias (faktus, požiūrius ar asmenines nuostatas), etiškai naudotis verbalinėmis ir neverbalinėmis komunikavimo priemonėmis bei technologijomis.

Kultūrinė kompetencija – kultūrinė savimonė, grįsta žiniomis, aktyvia kultūrine raiška ir kultūriniu sąmoningumu.

Pilietiškumo kompetencija – pilietinis tapatumas ir pilietinė galia, grįsta vertybėmis, nuostatomis, žiniomis ir praktinio veikimo gebėjimais, įgalinančiais kartu su kitais atsakingai kurti demokratišką visuomenę, stiprinti Lietuvos valstybingumą.

Kūrybiškumo kompetencija – sau ir kitiems reikšmingų kūrybinių idėjų, produktų, problemų sprendimų tyrinėjimas, generavimas, kūrimas, vertinimas, išlaikant darnų santykį su savimi ir aplinka.

Socialinė, emocinė ir sveikos gyvensenos kompetencija – asmens savimone ir savitvarda, socialinis sąmoningumas, tarpusavio santykių kūrimo gebėjimai, atsakingas sprendimų priėmimas ir asmens rūpinimasis fizine bei psichikos sveikata.

Skaitmeninė kompetencija – motyvacija ir gebėjimas naudotis skaitmeninėmis technologijomis užduotims atlikti, mokytis, problemoms spręsti, dirbti, bendrauti ir bendradarbiauti, valdyti informaciją, efektyviai, tinkamai, saugiai, kritiškai, savarankiškai ir etiškai kurti ir dalytis skaitmeniniu turiniu.

Aptarkite su mokytoju savo nueitą kelią tyrinėjant kalbą kaip socialinį, kultūrinį ir istorinį reiškinį. Pažvelkite į kompetencijų ratą ir pasakykite, kurias iš jų ugdėtės. Kaip jas ugdėtės? Kokias atlikote užduotis? Kokiose veiklose dalyvavote? Kokiais šaltiniais naudojotės?

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7